

УДК 811.111'42

МЕТОДИКА ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛІВ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Івасюта О.Б., к. філол. н.,
доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів
Львівський національний університет імені Івана Франка

У статті розглянуто та проаналізовано підходи до дослідження етноспецифічної символіки в художніх текстах. Зважаючи на те, що запропонована у статті модель структури символів багаторівнева і включає різні компоненти, виникає необхідність запропонувати комплексну методику проведення аналізу, а саме методику, яка б, з одного боку, включала методи традиційної семантики – метод дефініційного, контекстуального аналізу, а з іншого боку, методи сучасних когнітивних розвідок – методики польового моделювання символів. Таке поєднання уможливорює глибше дослідження символу як елементу дискурсу і дає змогу виділити кроскультурні маркери символу в англійських текстах.

Ключові слова: символіка, методика, лінгвокультурний, кроскультурний, етноспецифічний, польове моделювання.

В статье рассматриваются и анализируются подходы к исследованию этноспецифической символики в художественных текстах. Так как предлагаемая в статье модель структуры символов многоуровневая и включает разные компоненты, возникает необходимость в комплексной методике проведения анализа, а именно методике, которая, с одной стороны, включает методы традиционной семантики, а с другой – методы современных когнитивных исследований – методики полевого моделирования символов. Такой подход дает возможность глубже исследовать символ как элемент дискурса и позволяет выделить кроскультурные маркеры символа в англоязычных текстах.

Ключевые слова: символика, методика, лингвокультурный, кроскультурный, этноспецифический, полевое моделирование.

Ivasyuta O.B. METHODS OF INVESTIGATING SYMBOLS IN LITERARY TEXTS

This article aims at examining methods of studying ethno specific literary symbols in an attempt to develop an integrated approach to analysis of the symbolic system in literary texts. Symbol is defined as universal, interdisciplinary notion. As a linguistic unit, it is a folded sign characterised by its complex, metaphoric, image-bearing nature. Structurally, a symbol as a semiotic unit, consists of different layers which relate to historically acquired meanings. Cultural component is a dominating one in its semantic structure. Symbolic structure in literary texts proves to be multilayered and interconnected by means of associative-semantic ties.

The anthropological approach makes the methodological foundation for analysis of symbols. The main levels of analysing symbolism comprise linguocultural and linguocognitive ones. The linguocultural level is aimed at the study of cultural symbolism, its characteristics, deviations and modifications. The linguocognitive level presupposes the analysis of the correlation of symbols and concepts and the modelling of conceptual symbolic fields. Thus, it is proposed to include methods of traditional semantic analysis, as well as such method of investigation as field modeling of symbols. This approach enables deeper study of symbols as a discourse element and allows to single out symbolic cross-cultural markers in English texts.

Key words: symbolism, methods, linguocultural, crosscultural, ethnospecific, field modeling.

Постановка проблеми. Художній символ як важливий елемент стилістичного оформлення художнього тексту потребує ґрунтовного наукового пізнання. Методологією, за І. В. Арнольд, вважаємо застосування принципів світогляду до процесу пізнання, тобто зіставлення отриманих даних з фундаментальними науками, насамперед із філософією [1, с. 9]. У дослідженні художнього символу як одиниці, що належить до гуманітарних дисциплін, за основу беремо антропологічний підхід.

Символ – це універсальне міждисциплінарне поняття, яке в лінгвістиці характеризується знаковістю, комплексністю, метафоричністю, образністю. Символ як лінгвокультурна одиниця функціонує в

діахронії, акумулюючи набуті значення, та в синхронії, пронизуючи різні культури по горизонталі. Досліджувати символи пропонується згідно з такими положеннями: 1) символ – вербалізована одиниця; 2) символ – етнокультурно маркована одиниця; 3) символ – одиниця, пов'язана з колективним знанням; 4) символ – одиниця розумової діяльності.

Зважаючи на те, що запропонована у статті модель структури символів багаторівнева і включає різні компоненти, виникає необхідність запропонувати комплексну методику проведення аналізу, а саме методику, яка б, з одного боку, включала методи традиційної семантики – метод дефініційного, контекстуального аналізу, кіль-

кісні підрахунки, а з іншого боку, методи сучасних когнітивних розвідок – методики польового моделювання символів, інструментарію теорії когнітивної метафори.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У сучасних мовознавчих дослідженнях панівним є антропологічний підхід, у його межах, як стверджує Ф.С. Бацевич, мову розглядають у контексті духовного світу людини [4, с. 27]. Оскільки до найважливіших диференційних ознак символу належать їх культурно-національна та соціально-історична детермінованість, тому символізм є особливо популярним у сучасних лінгвокультурних студіях, у яких ці одиниці служать матеріалом для дослідження лінгвістичної відносності та поняття «національна особистість».

Лінгвокогнітивний рівень передбачає визначення системи символів, які входять до певного концептуального простору тексту. Критерієм відбору концептів, у межах яких функціонують символи, стали напрацювання таких лінгвістів, як С.Г. Воркачова [8], В.І. Карасика [11], М.В. Піменової [15], З.Д. Попової [16], А.М. Приходька [18], Г.Г. Слишкіна [19], Й.А. Стерніна [16] та ін. щодо природи і сутності ментальних одиниць і їхньої об'єктивації.

Останніми роками все більше прихильників здобуває польова модель вивчення мовних явищ [9; 13]. Проблеми моделювання виступають об'єктом вивчення також таких учених, як: І.П. Біскуб [5] П. Джонсон-Лейрд [21], О.Г. Почепцов [17], Т.А. Ван Дейк [10].

Постановка завдання. У статті розглядаються та аналізуються шляхи та засоби дослідження символів – це лінгвокультурний, лінгвокогнітивний і лінгвопоетичний рівні. Дефініційний метод є важливим підґрунтям для виявлення конфігурації відношень значень символу та відтворення ієрархічної структури зв'язків досліджуваних символів у тексті. Спосіб концептуального аналізу (як процес вияву концептуальних характеристик через значення мовних одиниць) є перспективним для дослідження символів, що репрезентують певний концепт [6, с. 31], їхніх словникових значень та мовних контекстів, оскільки об'єктом такого аналізу постають значення окремих слів та їх реалізація в тексті. Найвдалішою видається концепція польового моделювання як метод аналізу символів, де співіснують когнітивний, номінативний і комунікативний

підходи до аналізу мовного матеріалу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Місце символів у ієрархії художнього тексту, безумовно, важливе, оскільки вони приховують істотні естетичні, соціальні та культурні коди. Антропоцентрична парадигма дослідження художнього тексту ґрунтується на інтерпретації тексту в аспекті його породження (позиція автора) і сприйняття (позиція читача). На відміну від лінгвоцентричного та текстоцентричного підходів, де центральними об'єктами дослідження є мова та текст [14, с. 15], антропоцентризм уможливорює комплексний підхід до вивчення символів у сенсі позиції автора та читача, які не завжди належать до однієї лінгвокультури. Художній текст у цьому аспекті мислиться як складний смисловий знак, який віддзеркалює знання письменника про дійсність у рамках декількох лінгвокультур [8, с. 70].

На лінгвокультурному рівні аналіз спрямований на ознайомлення з символікою як з певною знаковою системою, яка функціонує не лише в лінгвістиці, але й у культурі, літературі, філософії, а також з метою оволодіння базовими поняттями і термінами. У лінгвокультурних вимірах символ постає як феномен, у якому відбиваються багатовікові історичні, національні традиції країни, комунікативні та поведінкові особливості певного етносу.

Дотичним до лінгвокультурного підходу є лінгвокультурологічний, який розглядаємо як частину лінгвокогнітології, де в центрі уваги стоїть концепт. Не маючи чітких меж і жорсткої структури, концепт існує в ментальному світі людини як деяка ідея, що оволодіває масовою свідомістю в межах певної лінгвокультури на певному етапі її соціо-історичного розвитку. Тому нерідко концепти розглядають як індикатори культури, а культуру як середовище побутування концептів. Яскраво це виявляється у використанні та функціонуванні символів як репрезентантів лінгвокультурних констант.

Лінгвокультурне вивчення етноспецифічних символів перегукується з гіпотезою лінгвістичної відносності Сепіра-Уорфа, суть якої можна звести до таких основних постулатів: 1) мова зумовлює спосіб мислення народу, який нею розмовляє; 2) спосіб пізнання реального світу залежить від того, якою мовою мислять суб'єкти; 3) картина світу різниться залежно від мови [20, с. 198]. Виходячи з наведених вище міркувань,

пропонуємо такі етапи дослідження символу в межах лінгвокультурного підходу: на першому етапі проводиться якісний та кількісний аналіз авторських використань символіки в художніх текстах з метою конструювання на цій основі ієрархії символів, властивих для певної національної лінгвокультури; на другому етапі шляхом верифікації в лексикографічних джерелах формується вихідний список досліджуваних символів, з'ясовуються соціо-історичні чинники, що детермінували процеси виникнення символів та їхнього функціонування впродовж століть; на третьому етапі розкривається специфіка художньої реалізації символів, виявляється їх функціонально-прагматичне навантаження залежно від характеру застосування їх у контексті, а також розкривається їхній стилістичний потенціал.

Метод дефініційного аналізу спрямований на виявлення сукупності варіантів досліджуваних символів, їх взаємозв'язків, відхилень та модифікацій, які утворюють цілу сітку номінативного поля кожного символу. На цьому етапі слід зважати, що кількість словникових дефініцій у різних лексикографічних джерелах може варіюватися. Кожна з окремо взятих словникових дефініцій репрезентує, як правило, лише ядерну частину ознак символу, релевантних для певної ситуації, за допомогою яких символ розгортає та активує інші імпліцитні ознаки, які цей символ може і не передавати. У цьому плані символ корелює із словниковою дефініцією слова, яка репрезентує лише ту частину концептуальних ознак, за допомогою яких слово забезпечує доступ до певного концепту, в результаті чого активуються і приховані ознаки концепту, які це слово може й не передавати [6, с. 35].

Отже, постає потреба розглядати різні значення символу не ізольовано, а як взаємопов'язані і взаємозумовлені варіанти, об'єднані в певну символічну структуру. Лише у сукупності вони дають можливість сформувати достатню базу для подальшого вияву експліцитних та імпліцитних ознак досліджуваних сутностей символів та опису їхніх полів.

Дефініційний метод дає змогу прослідкувати можливі відхилення та модифікації початкового значення символу, коли адресна читачка аудиторія належить до іншої лінгвокультури і з'являються так звані гібридні форми символів, адаптовані автором худож-

нього тексту до іншої лінгвокультури.

Когнітивний напрям у лінгвістиці є між-дисциплінарним та інтегрує зусилля вчених різних галузей та спеціальностей (лінгвістів, антропологів, філософів, культурологів). За лінгвокогнітивного підходу відбувається інвентаризація символів, яка полягає у виокремленні домінант художньої етноспецифічної символіки, їх типологізації та систематизації, що здійснюється у три етапи. На цьому етапі передбачається детальне ознайомлення з ідеологічними основами лінгвістичної та культурної антропології, філософії, історії, релігії. Символ – це комунікативне явище, яке характеризується шаруватістю, імпліцитністю та варіативністю його дешифрування внаслідок належності його комунікантів до певних лінгвокультур. Оскільки символи визначаються лінгвокультурною, соціально-історичною специфікою, логічно припустити, що культурні домінанти символів певних етносів є одночасно й концептуальними домінантами цієї лінгвокультури.

На наступному етапі доречно провести типологізацію виокремлених символічних домінант за способом їхньої когнітивної організації [2; 11]. Визначення ментальної структури символів необхідне для дескриптивних процедур, метою яких є опис їхніх когнітивно-аксіологічних параметрів.

На завершальному етапі здійснюється систематизація символічних домінант, що базується на ідеї їхньої ієрархічної упорядкованості у межах символічної сфери, яка в основному збігається з ієрархією концептосфери [12; 17]. На цьому етапі індуктивним шляхом здійснюється поступове абстрагування від конкретного лінгвокультурного символу до ідеї, яка може виражатися цілим кластером символів. Вибудовуються кластерні сітки символів, зв'язок між елементами яких опосередковується проміжними символами, завдяки чому ієрархія загалом розгортається як послідовність від ядерних до периферійних символів. Об'єднання конкретних символічних домінант у кластери відбувається на підставі когнітивно-семантичної «спорідненості» понятійних складників символів, виявлення яких уможливується аналізом словникових дефініцій і через функціонування у літературних текстах.

Сучасна комунікативна лінгвістика змістила дослідження у інтерпретаційну сферу, де символи як знаки, що супроводжу-

вали людей впродовж всієї історії, завжди займали почесне місце. У дослідженні поняття символу ми розглядаємо його не лише як окреме, позасистемне явище мови, але й як соціальне та суспільне явище.

Контекст для символів є надзвичайно важливим компонентом, символ, на відміну від слова, не може функціонувати ізольовано, поза контекстом. Смысл і значення символу значною мірою залежать від контекстуальних імплікацій. Комуніканти певної ситуації спільно породжують новий смысл символічного предмета для позначення іншого, зазвичай відсутнього предмета чи явища.

Символ за своєю природою є явищем суспільним. У межах колективу символи є засобами (лінгвістичними, фізичними), за допомогою яких члени спільноти встановлюють, конструюють та підтримують когерентне суспільство. Ідентичність суспільних та національних груп часто проявляється через використання символів, тобто символи мають яскраво виражену національну маркованість.

Полісемія символів та їхня соціальна природа тісно пов'язані з таким характерним для символів явищем як бріколаж, який вперше дослідив К. Леві-Стросс [22]. Символи зазвичай використовують не ізольовано, а групами, і групи символів щоразу є різними, тому в межах цих груп завжди наявний креативний момент. Створення нового смислу із попередніх значень учений назвав бріколажем. Це явище сфокусоване на здатності людей бути суспільно креативними, знаходити приховані зв'язки та з'єднувати речі, поняття та явища, які раніше не поєднувалися. Однією із характеристик бріколажу є те, що потенціал символу розкривається поступово і, незважаючи на попередні смисли, один і той же символ вступає в нові групи і набуває нових значень [22], тобто сполучуваність символу ширша, ніж слова, його смислотворчий потенціал також значніший.

Символам як знакам, які використовуються в діахронії та синхронії, властива інтертекстуальність, оскільки в кожному наступному застосуванні є певний відбиток попередніх смислів символів. Застосування символів у будь-якому контексті резонує з його попередніми значеннями. Інтертекстуальність символів базується на теорії двоголосого слова М.М. Бахтіна [3], вона є імпліцитною і ґрунтується на досвіді та знанні, що

поділяють комуніканти та на використанні символів у подібних контекстах у минулому. Інтертекстуальність збагачує смисли символів, віддзеркалюючи в них елементи минулого. Інтертекстуальність, бріколаж та полісемія символів є свідченням багатшаровості смислів, широких рамок функціонування та комунікативного потенціалу. Значення та смисли символів співконструюються учасниками комунікації.

Отже, символ – це одночасно і структура мислення, і ментальне утворення, і лінгвістичне відображення цієї структури, об'єктивоване певною лексичною одиницею.

В останні роки все більше прихильників здобуває польова модель вивчення мовних явищ [9; 13]. У працях учених, серед яких А. Вежицька [7]; В.А. Маслова [12], знаходимо спроби поєднання традиційної теорії поля з надбаннями когнітивної лінгвістики: структурування семантичного поля, виділення його ключових лексем, виокремлення ядра та периферійної зони поля, взаємопов'язаність одиниць поля між собою на його різних поняттєвих ділянках та поєднання цих ділянок у межах певної поняттєвої категорії.

Основоположником ідеї лексико-семантичного поля як ієрархічної системи з центром і периферією справедливо вважається Й. Трір. Учений спробував розглянути окрему частину словникового складу як певну структурно організовану єдність, в якій пов'язані між собою слова утворюють подільне ціле [23].

Польове моделювання символів дає змогу виявити внутрішні кореляції між членами споріднених груп символів та встановити внутрішні зв'язки між суміжними групами. Для системного сприйняття поля важливим є виявлення зв'язків між перехресними розрядами символів певного поля. Поле є способом існування мовних елементів і символів із спільними властивостями.

Теорію мовного поля розробляли різні вчені, однак у найбільш компактному вигляді вона знайшла своє втілення в максимах, які сформулювали З.Д. Попова та Й.А. Стернін [16]. На думку вчених, поле – це сукупність семантично споріднених елементів (однорідних, різнорідних), пов'язаних між собою структурними відношеннями, як наслідок перегрупування конститuentів у межах поля можуть виокремлюватися мікрополя. Складається поле з ядерних та периферійних конститuentів, при чому обов'язковими

є ядерні константи, які скупчуються навколо доміанти. Ядро та периферія поля виконують свої специфічні функції. Чіткої межі між ядром та периферією не існує. Ядерні константи одного поля можуть належати до периферії іншого і навпаки. Полям властиво накладатись одне на одне та утворювати зони поступових переходів.

У теорії поля співіснують когнітивний, номінативний і комунікативний аспекти аналізу мовного матеріалу. Маючи когнітивну основу, яка являє собою ментальний простір (план змісту), нерозривно пов'язаний з мовленнєвим оформленням (план вираження), мовне поле символів виступає одиницею когнітивного інформаційного моделювання. З огляду на це, ми досліджуємо угруповання символів, які об'єднані спільним значенням (семантичне поле) або виконують спільні функції (функціональне поле).

Поле символів формується за традиційними положеннями теорії поля. Воно становить поєднання ментальних одиниць, які відображають позначуване символом явище, тому поле з'являється як спосіб існування й групування символів із варіативними властивостями їхнього прототипу/інваріанту – ядрового символу. У цьому плані поле символів уподібнюється до концептуального поля, в якому простежуються такі ж принципи побудови [16]. Проте поле символів, як і концептуальне поле, варто відрізнити від лексико-граматичних і функціонально-понятійних полів. Для поля символів та концептуального поля властивий семасіологічний підхід до аналізу мовної матерії, що передбачає підвищену увагу до форми вираження, тоді як для другої групи, яка базується на ономаціологічному підході, властивий рух наукової думки від плану змісту до плану вираження [18, с. 218]. У такому розумінні аналіз символів за допомогою польового методу є описом семантично однопорядкових мовних одиниць, які формують той чи інший фрагмент вербального світу.

Поле символів є принципово неоднорідним. Так, наприклад, ядро поля містить прямі номінації самого символу безпосередньо, тоді як периферію поля формують номінації окремих ознак, що розкривають зміст базового символу та відношення до нього в різних комунікативних ситуаціях. Для побудови моделі символу, здійснення його когнітивної інтерпретації необхідно

виявити системні, оказіональні та індивідуально-авторські засоби, які входять до поля символу. Достовірність та надійність результатів реконструкції символу, точність та повнота опису його змісту та структури забезпечуються об'ємом та різноманітністю одиниць його номінативного поля, сформованого в процесі лінгвокогнітивного дослідження.

Отже, поле символу складається з ядра, яке формують ключові репрезентанти та периферії, сформованої з репрезентантів, у семантиці яких слабне значення базового прошарку, натомість з'являються нові, подекуди несподівані значення. Чіткої межі між центром та периферією поля немає, як немає і різкого переходу в семантиці символів. Периферійні елементи можуть накладатись на інші поля та виступати ядром іншого поля.

Висновки з проведеного дослідження. Методика дослідження символів у художньому тексті спирається на лінгвокультурний та лінгвокогнітивний способи аналізу, в межах яких доцільно послуговуватись різними методами дослідження. У процесі дослідження властивостей символів вибудовується трирівнева стратегія, яка охоплює дефініційний, контекстуальний, лінгвокогнітивний методи, які дають змогу змоделювати поле символів певного художнього тексту. Такий підхід дає змогу виявити культурно- та етнозумовлені особливості символів, встановити символічні зв'язки у тексті та системно вивчати символічну структуру тексту.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике. 4-е изд., М.: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», 2012. 144 с.
2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. М.: «Языки русской культуры», 1999. 896 с.
3. Бахтин М.М. Литературно-критические статьи. М., 1987. 507 с.
4. Бацевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. К.: Центр учебной литературы, 2008. 386 с.
5. Біскуп І.П. Лінгвістична категоризація і моделювання знань в англomовному дискурсі програмного забезпечення: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: 10.02.04, Київ. Нац. ун-т ім. Т. Шевченка. К., 2011. 36 с.
6. Болдырев Н.Н. Когнитивная семантика. Тамбов: Изд-во ТГУ, 2001. 123 с.
7. Вежбицкая А. Понимание культур через посредство ключевых слов. М.: Языки славянской культуры, 2001. 342 с.
8. Воркачев С.Г. Лингвокультурология, языковая личность, концепт: становление антропоцентрической

- парадигмы в языкознании. Филологические науки, 2001. № 1. С. 64–72.
9. Гак В.Г. Пространство мысли (опыт систематизации слов ментального поля). Логический анализ языка. Ментальные действия. М.: Наука, 1993. С. 22–29.
 10. Дейк Т.А. Язык. Познание. Коммуникация. Благовещенск: БГК им. Бодуэна де Куртенэ, 2000. 308 с.
 11. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. М.: Гнозис, 2004. 390 с.
 12. Маслова В.А. Когнитивная лингвистика: учеб. пособие. 3-е изд., Минск: ТетраСистемс, 2008. 272 с.
 13. Нижевская О.С. Номинативное пространство слова SPIRIT. Лінгвістичні студії. Черкаси: «Брама – ІСУЕП», 1999, Вип. Ш. С. 45–52.
 14. Петров В.В. На пути к когнитивной модели языка. Новое в зарубежной лингвистике. М.: Прогресс, 1998, Вып. 23. С. 5–11.
 15. Піменова М.В. Душа и дух: особливості концептуалізації. Кемерово, 2004. 385 с.
 16. Попова З.Д. Полевая модель концепта. Введение в когнитивную лингвистику. Кемерово: Кузбассвузиздат, 2005. С. 12–45.
 17. Почепцов О.Г. Языковая ментальность: способ представления мира. Вопросы языкознания. 1990, № 6. С. 110–122.
 18. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. Запоріжжя: Прем'єр, 2008. 332 с.
 19. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты. Волгоград: Перемена, 2004. 290 с.
 20. Уорф Б.Л. Отношение норм поведения и мышления к языку. Зарубежная лингвистика. М.: Прогресс, 1999. С. 58–91.
 21. Johnson-Laird P. N. Mental Models in Cognitive Science. Cognitive Science, 1980. №4. P. 72–115.
 22. Levi-Strauss C. The Savage Mind. Chicago: Un. of Chicago. Pr, 1966. 290 p.
 23. Trier J. Der Deutsche Wortschatz im Sinnbezirk des Verstandes. Die Geschichte eines sprachlichen Feldes. Heidelberg: Winter, 1931. 347 S.